

Ewa RZETELSKA-FELESZKO
Instytut Sławistyki PAN
Al. Ujazdowskie 18 m. 16
PL-00478 Warszawa

SLADY KULTU ŚWIĘTYCH W NAZWACH MIEJSCOWYCH TYPU ŚWIĘTY WOJCIECH

Kult świętych cechuje – w chrześcijańskim świecie – własna dynamika. Odmienne kształtuje się on i odmiennie wyraża w różnych krajach. Wiąże się też ze zmiennością epok historycznych. Szczególnie wyrazistym i popularnym odzwierciedleniem kultu świętych jest nadawanie dzieciom na chrzcie imion świętych patronów. Towarzyszy temu intencja oddania dziecka w opiekę wybranego świętego lub pragnienie, by dziecko wzorowało się na swym patronie.

Kult świętych (także Matki Bożej, Chrystusa i Ducha Świętego) wyraża się między innymi w przyjmowaniu patronatu świętego przez powstające kościoły, kaplice i klasztory, por. np. *Katedra Św. Jana kościół Św. Anny*. Studia nad patrociniami wskazują na szczególną żywotność kultu konkretnych świętych w danym kraju lub regionie, np. *Św. Jadwigi* i *Św. Barbary* na Śląsku.

Z kolei patrocinia kościelne i parafialne stają się w miastach źródłem nazw takich, jak *Ulica Świętojańska* czy *Świętojerska* w Warszawie lub *Ulica Św. Marka, Św. Jana* w Krakowie.

“Świętych obcowanie” znajduje – jak widać – wielostronny wyraz w nazewnictwie. Większa lub mniejsza żywotność i frekwencja podobnych nazw, tj. wywodzących się od imion świętych, koresponduje z silniejszymi lub słabszymi (względnie wcześniejszymi lub późniejszymi) związkami konkretnych społeczeństw z chrześcijaństwem.

Przedmiotem obserwacji, które zamierzam przedstawić są nazwy geograficzne, w ogromnej większości nazwy wsi lub miast typu *Święta Katarzyna*. Od strony formalnej jest to przeniesienie imienia świętego patrona na nazwę wsi, miasta, czasem na nazwę góry, przełęczy, wyspy, rzeki czy zatoki.

Święta Katarzyna – tytułowa patronka tego artykułu – jest w Polsce nazwą dwóch wsi: 1. *Święta Katarzyna* koło Kielc u stóp góry Łysicy. Kościół pod wezwaniem Św. Katarzyny został tu poświęcony w 1399 r. zaś założony w 1471–8 r. klasztor bernardynów rozświetlił zarówno kościół, jak samą miejscowość. 2. *Święta Katarzyna* koło Wrocławia. Już w 1257 i 1260 r. mamy jej poświadczenia: *S. Katharine, Sancta Katharina*. Miejscowa ludność trwała przy nazwie *Święta Katarzyna* pomimo germanizacji tych okolic.

Istnieją ponadto w Polsce następujące nazwy miejscowe: *Święta Anna* (2 wsie), *Św. Barbara, Św. Helena* (2 wsie), *Św. Rozalia, Świętomarza, Święty Franciszek, Święty Jan, Święty Józef, Święty Jur, Święty Marcin, Święty Marek, Święty Mateusz, Święty Onufry, Święty Roch, Święty Stanisław, Święty Świrad, Święty Wojciech i Wszehświęte*. Najczęściej są to nazwy wsi lub ich części, mniejszych osad, niekiedy nazwy pól lub łąk, także gór, jak *Góra Świętej Anny, Góra Świętego Jana, Góra Świętego Wawrzynca i Góra Świętej Małgorzaty*. Nazwy wsi motywowane są istnieniem kościoła lub kaplicy pod wezwaniem świętego, nazwy mniejszych obiektów statuą lub obrazem.

W akcie fundacyjnym kościół otrzymywał także ziemię, na której został postawiony oraz jakieś okoliczne posiadłości. W dokumentach średniowiecznych posiadłości te rozumiane są jako własność danego świętego czyli własność kościelna. Por np. *Villa sancti Adalberti* 1254.¹ Forma genetywna z czasem uległa zmianie na formę mianownika: *Szwyanthivoczcz* 1508.

Zdarzało się, że poprzednio zakorzeniona wcześniejsza nazwa osady ulegała zapomnieniu, a zwyciężała nowa związana z patrocinium, Np. wieś *Święty Wojciech* koło Gdańska miał pierwotnie nazwę *Dąb*, por. *ecclesie sancti Adalberti ad quercum*, 1236.²

Innym przykładem jest nazwa *Święty Jan* dla osady powstałej przy klasztorze joannitów koło Starogardu Gdańskiego, gdzie kościół zakonny miał za patrona Jana Chrzciciela.

Mieczysław Buczyński, który zajął się pamiątkowymi nazwami miejscowymi w Polsce i w całej Słowiańszczyźnie³ wymienia 32 polskie nazwy tego typu. D. Podlaska uzupełnia ten zestaw o dalsze 4 przykłady nazw dziś zaginionych, a znanych w średniowieczu.⁴ Okazuje się przy tym, że 23 z nich (na ogólną liczbę

¹ Por. Daniela Podlaska, *Nazwy miejscowe z terenu XVI-wiecznego województwa poznańskiego*, Słupsk 1990, cz. 2, s. 307.

² Por. *Nazwy miast Pomorza Gdańskiego* pod red. H. Górnicza i Z. Brockiego, Wrocław 1978, s. 53–54.

³ M. Buczyński, *Pamiątkowe nazwy miejscowe w językach słowiańskich*, Lublin 1997.

⁴ *Opus cit.*

36), tj. ponad 2/3 pojawia się w Polsce zachodniej, głównie w Wielkopolsce, ale też na Śląsku i na Pomorzu. W Wielkopolsce także zdarzają się nazwy łąk, pól, lasu typu *Święty Józef* (od obrazu *Św. Józefa*) i *Święta Anna* (łąka, która w dniu *Św. Anny* została подарowana księdzu).⁵ Geografia omawianych nazw potwierdza sugestię wyrażoną przez M. Buczyńskiego, że nazwy typu *Święta Katarzyna* powstawały u nas na wzór zachodnioeuropejski, zwłaszcza pod wpływem niemieckim, tu zaś wzorowane na nazwach wprowadzanych przez zakony benedyktynów, cystersów, franciszkanów i inne. O obcości tych nazw w polskim systemie nazewniczym świadczy zarówno niewielka ich liczba, jak i nietypowa forma polegająca na przeniesieniu imienia świętego w mianowniku liczby pojedynczej na nazwę geograficzną. Wyrazem adaptacji do rodzimego systemu są natomiast formy genetywne, np. *Góra Świętej Anny* i formy derywowane, np. *Wawrzyńczyce* – od kościoła pod wezwaniem *Św. Wawrzyńca*, *Mariańsko* i *Marzenin* od imienia Matki Boskiej itp. Adaptacji takich jest jednak stosunkowo niewiele.

Porównanie polskich nazw typu *Święta Katarzyna* z takimi samymi nazwami z zachodniej Europy pokaże całą ich odmienność. Przyjrzyjmy się jednak przedtem bezpośredniemu słowiańskiemu otoczeniu.

W Czechach i na Morawach nazw typu *Svatá Barbara* i *Svatý Jan* jest również niezbyt wiele, choć więcej, niż w Polsce. M. Buczyński zebrał tu 45 nazw wsi i aż 30 nazw kaplic, ponadto 31 nazw kopalń.⁶ Nazwy wsi pochodzą z reguły od imienia świętego, któremu poświęcony jest miejscowy kościół lub kaplica. Najstarsza taka nazwa: *Svatý Havel* poświęcona jest już z 1115 r., natomiast większość z wieku XV lub nawet XVIII. Tylko nazwa dworu myśliwskiego *Svatý Martin* pochodzi od obrazu *Św. Marcina*.

Nazwy omawianego typu przyjęły się – według M. Buczyńskiego – w Czechach pod widocznym wpływem niemieckim. Widać to zwłaszcza w nazwach kopalń. Bowiem rozwój kopalń srebra w XIII i XIV w. dokonał się przy pomocy górników niemieckich, którzy wprowadzali tu także znane sobie nazwy, por. np. 10 kopalń o nazwie *Svatý Jozef*. Zapisy w dokumentach pokazują, że w wielu wypadkach wcześniejsza była nazwa niemiecka, czeska zaś wprowadzona została później jako tłumaczenie nazwy niemieckiej.⁷ Trzeba wziąć także pod uwagę to, że chrystianizacji Czech dokonywało duchowieństwo niemieckie. Natomiast częściej, niż w Polsce spotykamy się tu z adaptacją nazw mianownikowych do systemu rodzimego, por. np. *Chlum Svaté Maří*, *Hora Svatého Václava*, *Janov*, *Mikulov*, *Markovice*, *Mařenice* itp.

⁵ Por. M. Buczyński, op. cit., s. 28.

⁶ Por. M. Buczyński, op. cit., s. 74–78.

⁷ Por. M. Buczyński, op. cit., s. 78.

Sytuację bliższą polskiej znajdujemy na Słowacji. W dokumentacji M. Buczyńskiego są 22 nazwy wsi typu *Svätý Martin*, *Svatá Mara* oraz 11 nazw w językowej wersji węgierskiej, np. *Szent-miklós* co do których trudno stwierdzić, jaka była ich pierwotna forma językowa. Zazwyczaj nazwy tego typu powstawały od świętych patronów kościołów lub kaplic, rzadziej wiążą się z nazwami klasztorów, por. *Sväty Benadik* nad Hronem od opactwa św. Benedykta, założonego przed rokiem 1075. Większość zebranych nazw słowackich powstała w XIII wieku; być może część z nich to tłumaczenia nazw węgierskich. Tu również występują adaptacje do rodzimego systemu nazewniczego, por. np. *Jakuboväny*, *Martinček*, *Ondrášová* itp. Charakterystyczne dla nazw słowackich jest ponadto to, iż często występują z dodanym członem lokalizującym: *Turčianský Svätý Martin*, *Svätý Michal nad Žitavou*, *Svätý Peter pri Váhu*, etc.

Najogólniej biorąc – Polska, Słowacja i Czechy z Morawami przedstawiają obraz zbliżony: występuje to stosunkowo niewielka liczebnie grupa nazw typu *Święta Katarzyna*. Notowane są od XII wieku, leczas ich powstawania nie jest ograniczony. Najprawdopodobniej ten typ nazw przeniesiony został z krajów zachodnich za pośrednictwem duchowieństwa niemieckiego i niemieckich (może też włoskich) wpływów kulturowych. Zapewne nawcześniejszą postacią tych nazw były formy łacińskie, np. *villa Adalberti*. Czeską specyfiką są nazwy kościoła pod wyraźnym wpływem niemieckim.

Pomijam w tym miejscu nazwy geograficzne, głównie nazwy miejscowe tworzone od imion świętych patronów w słowiańskich krajach prawosławnych choć zebrane zostały one i przedstawione w monografii M. Buczyńskiego.⁸

Interesujący obraz – zwłaszcza gdy chodzi o ich frekwencję – przedstawiają nazwy naszego typu w Austrii i w Niemczech. W Austrii są one szczególnie popularne wzdłuż biegu Dunaju (7 nazw) i na południe od tej rzeki (11 nazw tylko na terenie *Niederösterreich*), np. *Sankt Andreä nad Dunajem*, *Sankt Anton a. d. Jessnitz*.

W Niemczech nazwy takie, jak *Sankt Heinrich*, *Sankt Georgen* pojawiają się zwłaszcza w Bawarii, a więc także na południe od Dunaju, ponadto w południowym Schwarzwaldzie oraz wzdłuż doliny Renu, zwłaszcza w środkowym biegu tej rzeki. Na mapie Niemiec w skali 1: 800 000, gdzie znalazło się 20 nazw większych miejscowości typu *Sankt Augustin*, 9 z nich znajduje się na południe od Dunaju, 6 następnych w pobliżu Renu, w tym 2 w górnym Schwarzwaldzie.

⁸ M. Buczyński, op. cit. wymienia z krajów wschodniosłowiańskich 314 nazw typu *Swjatogo Nikolaja* i *Nikol'skoe* (s. 93–118), z Bułgarii 39 nazw typu *Sveti Konstantin* (s. 140–141), z krajów byłej Jugosławii łącznie 123 nazwy typu *Sveti Marko*, *Sustjepan*, *Sat Ivanac* i pod. (s. 144–148). Na terenie Bułgarii i b. Jugosławii liczne są zwłaszcza nazwy terenowe tego typu.

Tylko 4 tego typu nazwy pojawiają się w północnych Niemczech. Dodać trzeba do tego dane przedstawione przez Armina von Reitzensteina na Kongresie ICOS w 1999 r.⁹ Wymienił on – mając do dyspozycji szczegółowe materiały – około 40 nazw takich, jak *St. Leonhard* z samej tylko Bawarii.

Jedną z najstarszych nazw jest tu *Sankt Goar* położone na lewym brzegu środkowego Renu poświęcone w 760 r. jako cella S. Goari,¹⁰ od imienia pustelnika, Św. *Goara*, który żył tu w pustelni do swej śmierci w roku 600. Zbudowano tu następnie kościół jego imienia, od kościoła wzięła nazwę miejscowość, *villa sancti Goaris* (1200 r.). Na zachód od środkowego biegu Renu leży też *Sankt Ingbert*, gdzie w VI wieku osiedlili się apostołowie świętego Ingoberta. Por. *Ingebrehum* 1176, *St. Ingbert* 1294.¹¹

Tereny na południe od Dunaju i na zachód od Renu poddane były chrystianizacji już przed rokiem 600 (por. mapa Chrześcijaństwo IV–V w.¹²). Zbieżność wczesnej chrystianizacji południowych Niemiec i Austrii oraz często występujących tam nazw typu *Sankt Valentin* pozwala wiązać przenoszenie na nazwy osad patronów kościołów, kaplic, także pustelni z wczesnym powstawaniem budowli sakralnych i z szczególnie żywym kultem świętych. Nazwy te pełniły wówczas funkcję upamiętnienia żywotów świętych, ich grobów, relikwii, miejsc życia i śmierci. W górach Schwarzwaldu częste były pustelnie i klasztory, jak np. *Sankt Märgen* znany jako *cella Sancte Marie in Nigra Silva* w r. 1275.

Jeszcze większe nasilenie interesujących nas nazw znajdziemy we Francji. Kraj ten znalazł się w połowie I wieku przed Chrystusem w granicach cesarstwa rzymskiego, podbity przez Cezara. Chrześcijaństwo szerzyło się tu już od połowy II wieku, szczególnie intensywnie zaś od czasów panowania Konstantyna Wielkiego (306–337). W końcu V wieku (w 496 r.) król Franków, Chlodwig oficjalnie przyjął chrzest rozciągając swój patronat nad Kościołem w całym kraju. Założono wówczas kilkadziesiąt biskupstw, zaczęła też powstawać gęsta sieć parafii, z których każda miała swój kościół – ten zaś swego świętego patrona. Powstawały liczne zakony: kartuzów, cystersów, norbertanów i inne. Życie religijne przenikał w tym czasie duch mistycyzmu; było ono we wczesnośrednio-wiecznej Francji bardzo intensywne. Kraj ten stał się kolebką szczególnie

⁹ Por. XX International Congress of Onomastic Sciences. Abstracts. Santiago de Compostela 1999, s. 181 "Patroziniale Ortsnamen in Bayern".

¹⁰ Por. Geographische Namen in Deutschland. Herkunft und Bedeutung der Namen von Ländern, Städten, Bergen und Gewässern, 2 Aufl. überarbeitete von Dieter Berger, Mannheim – Leipzig – Wien – Zürich 1999, s. 250.

¹¹ Por. Geographische Namen..., s. 250–251.

¹² Por. mapa Chrześcijaństwo IV–V w., w.: Nowa Encyklopedia Powszechna PWN, Warszawa t. 1 1995 (hasło Chrześcijaństwo, s. 747–750); Encyklopedia katolicka, Lublin, t. III 1985 (Hasło Chrześcijaństwo, s. 397–418).

licznych świętych: misjonarzy, pustelników, obrońców *Ziemi Świętej*. We wczesnym okresie chrześcijaństwa żywoty świętych i opowieści o nich były niesłychanie popularne. Ich kult oraz wiara w opiekę wybranych patronów przenikały codzienne życie. Stąd tak wiele nazw wsi upamiętniających imiona świętych, zwłaszcza świętych lokalnych.

Tak np. miasto *St. Cloud* upamiętnia świętego Clodoaldusa, który w tym właśnie miejscu założył swój klasztor.

St. Denis – część Paryża – nosi nazwę od świętego Dionysiusa, pierwszego biskupa Paryża, który w 560 r. został ścięty na wzgórzu Monmartre. Nazwa miasta *St. Quentin* pochodzi od imienia Św. Kwintyna, który tu w 287 r. znalazł śmierć męczeńską. Pierwsze wieki chrześcijaństwa obfitowały w dramatyczne wyrażenia, w poświęcanie życia dla wiary upamiętnione kultem świętego.

Według danych zebranych przez Józefa Staszewskiego¹³ na ogólną liczbę 36.170 nazw gmin francuskich 4.450 spośród nich ma nazwy typu *Saint Nazare*. Jest to 12%. Wszystkich nazw miejscowych od imion świętych jest we Francji około 30 tysięcy (w Polsce 36). Częstość ich występowania nie jest równomierna (por. mapka). Największe zagoszczenie – ponad 40% (!) – obserwować można w pasie pomiędzy Lyone a Bordeaux oraz w zachodnim pasie przy-morskim. Przypomnieć warto, że właśnie Lyon był w średniowieczu silnym ośrodkiem religijnym. Stosunkowo najmniej liczne są nazwy typu *Saint Louis* we Francji północno-wschodniej, sąsiadującej z Niemcami.

Równie liczne są nazwy miejscowe związane z kultem świętych we Włoszech. Kraj ten bowiem od początków chrześcijaństwa stał się jego kolebką. Już w I wieku powstały tu lokalne kościoły, do ówczesnej Italii kierowały się pierwsze misje chrześcijańskie z Azji Mniejszej i Grecji. Szerzenie chrześcijaństwa wśród pogan, zakładanie gmin chrześcijańskich w całej Italii, następnie zaś we wszystkich rzymskich prowincjach, życie pustelnicze i klasztorne przeniknięte duchem misyjnym sprzyjały rodzeniu się postaw świętości. Wielu było też męczenników oddających życie. Stąd także wiele miejsc, pustelni, kaplic i kościołów ofiarowanych świętym patronom. Z czasem miejsca te stawały się osadami przejmującymi nazwę, którą był imię świętego.

We Włoszech nazwy miejscowości upamiętniające świętych stanowią – według J. Staszewskiego¹⁴ około 10%, są więc nieco mniej liczne, niż we Francji. Na współczesnej mapie w skali 1 : 800 000 nazw tych jest około 340, proporcjonalnie tyle samo, co w Hiszpanii (por. niżej), np. *Sant'Agata*, *S. Blase*. Często

¹³ Por. Józef Staszewski, Słownik geograficzny. Pochodzenie i znaczenie nazw geograficznych, wyd. 2 Warszawa 1959, s. 289–292.

¹⁴ Por. J. Staszewski, op. cit., s. 291.

nazwa występuje z dodatkowym elementem “lokalizującym” świętego czy też w inny sposób dokładniej go identyfikującym, np. *S. Paolo di Civitate*, *S. Elia Fiumerapido*, *S. Gregorio da Sássola*. Najliczniejsze są nazwy tego typu w okolicach Rzymu i Neapolu oraz północnym wybrzeżu na wysokości Rzymu, por. *San Remo*, *San Marino*, *San Severo* i inne. *San Marino* wzięło nazwę od świętego *Marinusa*, który tu na wzgórzu około roku 350 zamieszkał w pustelni i zasłynął licznymi cudami.

Do południowej Hiszpanii chrześcijaństwo dotarło już w I i II wieku, tu bowiem skierował swą misję święty Jakub Starszy Apostoł, który stał się później patronem Hiszpanii i otoczony jest szczególnym kultem. Kult św. Jakuba rozwinął się już w wiekach późniejszych i wyraża się m. in. żywym ruchem pielgrzymkowym do legendarnego miejsca jego śmierci – *Santiago de Compostela*.

W III wieku już w całej Hiszpanii istniały lokalne kościoły z silnymi centrami religijnymi w Saragossie, Leon, Astordze i Meridzie. Do czasu przyjęcia chrześcijaństwa przez cesarza Konstantyna Wielkiego (325 r.) była jednak Hiszpania krajem prześladowania chrześcijan. Stąd tak wiele postaci świętych męczenników, którzy pozostawali w żywej pamięci i stawali się patronami kościołów.

Życie religijne zaczęło się w Hiszpanii i Portugalii szczególnie intensywnie rozwijać w wiekach IV–VI, mówi o tym gęsta sieć zakładanych wówczas biskupstw, parafii i zakonów. Natomiast w VIII–XI wieku rozwój chrześcijaństwa został zahamowany przez najazd Arabów. Późniejsza walka o wyzwolenie kraju – polityczne i religijne – popierana przez Rzym i papieży nabrała charakteru krucjat wiary. Sprzyjało to silnej identyfikacji Hiszpanów i Portugalczyków z religią chrześcijańską. Sprzyjało to także licznym nazwom wsi nadawanym dla upamiętnienia lokalnych świętych. W czasach rekonkwisty stanowiły one wyraz tryumfu nad “niewiernymi” czyli nad Maurami.

Na współczesnej mapie Hiszpanii i Portugalii w skali 1 : 750 000 znaleźć można około 430 nazw miejscowości i nazw geograficznych typu *San Pablo*, *San Vicente*, *San Pedro*, *Santa Anna*, *Santa Cristina*. Bardzo często nazwy te – podobnie jak we Włoszech – rozbudowane są dodatkowym elementem identyfikującym świętego, np. *San Pedro de Merida*, *San José del Valle*, zwykle są to miejsca pochodzenia lub śmierci świętego. Najgęstszą sieć tego typu nazw obserwować można na hiszpańskim wybrzeżu północnym i południowo-wschodnim (okolice Barcelony) oraz w okolicy Burgas, Benavente i Leon, także *Santiago de Compostela*. Są to tereny o starych i silnych tradycjach chrześcijańskich, por. np. *Sierra de San Andrés*, *Santa Catalina de Armada*.

Wszystko, co powiedziane było wyżej o Hiszpanii, dotyczy też Portugalii. Tu nazwy miejscowości będące pierwotnie nazwami świętych patronów kościołów i

kaplic są nawet bardziej popularne, niż w Hiszpanii. Szczególnie często występują na wybrzeżu, zaś wewnątrz kraju wokół miast Evora i Beja; ich frekwencja nasila się na południu kraju. Por. np. *Santo Estêvão*, *São Jose da Lamarosa*, *São Bras de Alportel*, *Santa Margarida*, *Santa Vitória do Ameixial* i inne. Według J. Staszewskiego¹⁵ na 3884 gminy portugalskie aż 540 z nich tj. 14% nosi nazwy od imion świętych. W części południowej kraju bywa to nawet 27% nazw miejscowych. (Na mapie w skali 1 : 750 000 zaznaczono około 90 takich nazw).

Wędrowka po krajach europejskich śladami nazw upamiętniających imiona świętych prowadzi od krajów basenu Morza Śródziemnego do krajów północnej części Europy.

Zarówno Irlandia, jak Wyspy Brytyjskie przyjęły chrześcijaństwo już we wczesnym okresie. Pierwsza misja biskupa szkockiego Palladiusza do Irlandii miała miejsce już w II wieku. W latach 432–460 ewangelizował Irlandię ów. Patryk pochodzący z północnej Francji. Założył on klasztor i biskupstwo w Armagh i do dziś jest patronem Irlandii. Chrześcijaństwo irlandzkie opierało się na sieci klasztorów, często wraz z sąsiadującymi wioskami obwarowanych murami. W średniowieczu Irlandię nazywano “wyspą świętych”; byli tu oni szczególnie liczni, a życie kraju przeniknięte było przywiązaniem do tradycji religijnych i kultu rodzimych świętych. Od wieku XVI, tj. od czasu podporządkowania Irlandii królom angielskim nastąpił okres prześladowania katolików, likwidacji klasztorów, karania śmiercią nie podporządkowujących się duchownych. Nastąpił drugi okres świętych wyraża się m. in. w nazwach miejscowych typu *Croagh Patrick*.

Chryścianizację Anglii leżącej w granicach wpływów rzymskich rozpoczęli śródziemnomorscy kupcy i rzemieślnicy w początkach III w. Tu w tym czasie męczeńską śmierć ponieśli misjonarze *Św. Alban*, *Św. Juliusz*, *Św. Aron* i inni. Od czasów Konstantyna Wielkiego chrześcijaństwo szerzy się szybko, a Kościół staje się bardzo aktywny; działają misje z Rzymu, Irlandii i Walii. W VI w. powstaje sieć biskupstw i zakonów, chrześcijaństwo zdobywa wieś. Kościół ma tu mocną pozycję aż do czasu rozbicia na dwa kościoły lokalne.

Nazwy miejscowe motywowane imionami świętych, patronów kaplic i kościołów, są w Anglii nie tak częste, jak w Hiszpanii czy Francji. Według słownika E. Ekwall'a¹⁶ na ponad 8000 cytowanych nazw tylko 63 ma człon *St.* (= Saint); stanowi to mniej, niż 1%. Większość tych nazw ma poświadczenia dopiero w dokumentach z XIII wieku, choć niewątpliwie powstała wcześniej.

¹⁵ Por. J. Staszewski, op. cit., s. 291.

¹⁶ Por. The Concise Oxford Dictionary of English Place-Names by Eilert Ekwall, 4 ed. Oxford 1986, s. 399–401.

Przykładami mogą być:

St. Albans, miasto które wyrosło wokół opactwa założonego na miejscu męczeństwa i grobu Św. Albana (zmarł około 209 r.). Wcześniejszą nazwą tego miejsca było *Holywell Hill*, natomiast w r. 792 już jest *aecclesia sancte Albanes stow* (tj. ‘miejsce’).

St. Neots, miasto powstałe koło klasztoru, w którym przechowywano relikwie Św. Neota, duchownego i męczennika, pochowanego w pobliżu.

St. Andrews w Szkocji zostało tak nazwane od kościoła im. Św. Andrzeja, w którym przechowywano relikwie tego świętego; istnienie kościoła poświadczane jest w r. 1153–62.

W nazwach tego typu na terenie Anglii znajdujemy zwykle imiona powszechnie znanych świętych kościoła, jak *Anthony, Dionisius, Ivo, Just, Michael, Nicholas, Paul, Helen, Mary*. Są tu także imiona świętych lokalnych: *Buryan, Dubric, Enoder, Gluvias, Keyne*, m. in. walijskich czy kornijskich.

W Walii natomiast nazwy miejscowości od nazw kościołów pod wezwaniem świętych są wyjątkowo częste: około 50% parafii nosi nazwy takie jak *Llanandras, Llanelli*, gdzie człon *llan* to ‘kościół’, *-andras* = Św. Andrzej, *-elli* = Św. Eliasz.¹⁷

Rzadko spotyka się w Anglii imiona świętych kobiet w nazwach kościołów i później w nazwach miejscowych. Tym ciekawsza wydaje się notatka z 1282 r. dotycząca wsi *St. Ewe: Sancta Ewa* oznaczać tu miała jakąś świętą kobietę, której imienia nie wymieniono (‘which denotated a male saint’).¹⁸

Stosunkowo niewielki procent nazw typu *St. Buryan* czy *St. Ives* w Anglii (ale bez Szkocji, Walii i Kornwalii) wyjaśnić wypada zapewne i oddaleniem od krajów śródziemnomorskich, gdzie kult świętych był tak żywy i także tym, że kościół anglikański, który uzyskał tu dominację w XVI wieku wpłynął na zerwanie z Rzymem i jego tradycjami.

Występowanie nazw geograficznych, głównie miejscowych, motywowanych imionami świętych: patronów kościołów, kaplic i zakonów wiąże się w Europie z wieloma różnymi czynnikami, ogólnymi i lokalnymi. Do czynników ogólnych należy – jak się wydaje – epoka, w której panowały warunki sprzyjające powstawaniu tego typu nazw. Chodzi o czasy szczególnie intensywnej chrystianizacji w pierwszych wiekach, zwłaszcza od wieku IV. Nie jest przypadkiem, że najczęściej nazwy te występują w krajach, które już do roku 600 poddane zostały

¹⁷ Por. Dewi Davies, *Welsh Place-Names and their Meanings*, The Bullwark, Brecon (bez daty, ok. 1985) oraz E. Ekwall, op. cit., s. 301–302.

¹⁸ Por. E. Ekwall, op. cit., s. 400.

chrześcijaństwu. Drugim istotnym czynnikiem jest specyficzny charakter kultury religijnej krajów śródziemnomorskich, gdzie kult świętych i tradycja bliskiego z nimi współżycia zaowocowały także w ten sposób, tj. szczególnie liczną frekwencją nazw naszego typu.

Różne czynniki lokalne, które miały wpływ na różnice w nasilaniu się lub osłabianiu liczebności tych nazw w poszczególnych regionach i okolicach Francji, Włoch czy Hiszpanii trudno przestawić bez specjalnych szczegółowych studiów.

Pominę tu dane z Holandi, Belgii i Skandynawii dotyczące nazw takich, jak *St. Maarten* i podobne. Nie zajmę się też nazwami interesującego nas typu z prawosławnych krajów słowiańskich pozostawiając to na inną okazję. Zasygnalizowana przeze mnie w sposób najogólniejszy tematyka zasługuje na obszerniejsze i bardziej szczegółowe opracowanie. Należy zwłaszcza zbadać związki tego rodzaju nazw z lokalnymi czynnikami historycznymi, religijnymi i kulturowymi. Interesujące okazałyby się też konkretne, ściślejsze motywacje nazw typ *Święta Katarzyna*. Z pewnością ujawniłyby się i tu różnice lokalne.

Na koniec warto spojrzeć na mapy kontynentów pozaeuropejskich. Chrześcijaństwo docierało tu w czasach odkryć geograficznych i podbojów kolonialnych.

Odkrycia Ameryki południowej i środkowej dokonali Portugalczycy i Hiszpanie w końcu XV wieku (Krzysztof Kolumb w r. 1492, 1498). Oni też podbili państwo Azteków w Meksyku i Inków w Peru. Misje chrześcijańskie były tu zakładane równocześnie z politycznym opanowywaniem nowych krajów. Do Meksyku przenieśli Hiszpanie swe nazwy miejscowe podobnie, jak Portugalczycy do Brazylii. Por. np. *São Paulo* w Brazylii, gdzie w 1552 jezuita założyli kolegium dla młodzieży portugalskiej. Nazwa pochodzi od dnia Św. Pawła Apostoła, w którym odprawiono pierwszą Mszę świętą w 1554 roku. Misjonarze przynosili z rodzinnych krajów kult swych świętych, przybywało także w XVI i XVII wieku w nowych krajach nowych świętych i męczenników. Por. nazwy meksykańskie *Santiago, San Fernando, San Antonio de Bravo, Santa Teresa* itp.

Ameryka Północna odkryta w 1497 roku przez Włocha G. Caboto została w jej części południowej opanowana w XVI–XVIII w. przez Hiszpanów, natomiast w części północnej przez Anglików (częściowo też przez Holendrów i Francuzów). Jest rzeczą charakterystyczną, że w Ameryce Łacińskiej spotkamy dziesiątki nazw interesującego nas typu przeniesionych z Hiszpanii lub Portugalii. Tu bowiem działały misje hiszpańskie i portugalskie; szczególnie aktywni byli misjonarze z Sewilli. Podobnie przedstawia się nazewnictwo na zachodnim wybrzeżu Ameryki Północnej. Od okolic San Francisco i na południe aż do Los Angeles Kalifornia roi się od nazw typu *San Jose, San Mateo, Santa Clara, Santa Lucia, Santa Monica, San Bernardino, San Diego* itp. (31 nazw

tego typu na samym wybrzeżu). Charakterystyczne, że nazwy te w zasadzie nie przenikają w głąb lądu. Zupełnie pojedynczo (1–2) pojawiają się w stanach Colorado, Nevada, Arkansas, Utah, Idaho.¹⁹ W Texasie jest ich nieco więcej ze względu na sąsiedztwo Meksyku.

Nazwy, o których mowa, mają zwykle na kontynencie amerykańskim zupełnie nową motywację. *San Francisco* miało pierwotnie hiszpańską nazwę *Yerba buena* (tj. dobra trawa), a nazwę *San Francisco* przejęło z zatoki, która została tak nazwana w 1595 r. przez hiszpańskich misjonarzy, którzy przybyli tu w dzień Św. Franciszka.

Los Angeles miało wcześniej nazwę dłuższą, nadaną w e. 1779 przez Hiszpanów: *Pueblo de Nuestra Señora la Reina de los Angeles de la Porciúncula* (tj. miasto naszej Pani Królowej Aniołów z Porciunkuli). *Porciúncula* było nazwą kościoła franciszkanów koło Asyżu, a przybyli oni do dzisiejszego Los Angeles w dzień po święcie Porciunkuli. Jest to więc także nazwa związana z datą.

Podobnie *San Salvador* w Ameryce Środkowej został założony w dniu Przemienienia Pańskiego po zwycięstwie w 1520 r. nad ludnością tego kraju. *Wyspa Św. Heleny* odkryta została przez Portugalczyków w 1502 r. w dzień Św. Heleny, a *Wyspa Św. Tomasza* w dzień Św. Tomasza.

Portugalczycy opływający od południa Afrykę w drodze do Indii i zakładający już w XV wieku swe faktorie na wybrzeżach tego kontynentu nadawali nazwy od imion świętych odkrywanym zatokom. Nazwy te motywowane były kalendarzem świętych. Tak więc *St. Francis Bay* nosi nazwę od dnia Św. Franciszka, *St. Helena Bay* od dnia Św. Heleny, *Lake St. Lucia* i miasteczko *St. Lucia* od dnia poświęconego Św. Łucji. Podobnie *St. Sebastian Bay*, wyspa *Santa Cruz* w wybrzeży Afryki, *Cabo* (tj. przylądek) *de Santa Maria*.²⁰

Nie wiem, czy Francuzi kolonizujący Afrykę północną przenieśli tu także swoje nazwy miejscowe od imion świętych. Natomiast w Afryce południowej kolonizowanej przez Holendrów i Anglików w XVII–XVIII w. nazwy tego typu są rzadkością (np. *St. Martin* w górach republiki Lesoto należy do wyjątków).

PODSUMOWANIE

Nazwy typu *Święta Katarzyna*, które stały się punktem wyjścia powyższych rozważań, okazały się ściśle związane z czasem chrystianizacji Europy, następ-

¹⁹ Na podstawie mapy United States of America, wyd. John Bartholomew & Son, w skali 1 : 5 000 000, z indeksem nazw.

²⁰ Na podstawie mapy Republic of South Africa, wyd. Cartographia, Budapest 1999, w skali 1 : 2 000 000, z indeksem nazw.

nie zaś z czasem chrystianizacji innych kontynentów. Nazwy te motywowane są kultem świętych szczególnie intensywnie przeżywanym w pierwszych wiekach chrześcijaństwa. Misje religijne prowadzone w nawracanych krajach narażone były niejednokrotnie na męczeństwo i śmierć. Święci stawali się patronami kaplic i kościołów, pustelni i klasztorów. Nazwy budowli sakralnych przenoszono z czasem na nazwy powstałych koło nich osad: wsi i miast. Częstość nazw miejscowych motywowanych w ten sposób imionami świętych stanowi świadectwo żywotności przeżywanego kultu.

Badania prowadzone na terenie Europy wykazały, że najliczniejsze nazwy tego rodzaju istnieją w tych krajach, które najwcześniej zostały zchrystianizowane, tj. w krajach leżących w dawnych granicach Cesarstwa Rzymskiego (Włochy, Francja, Hiszpania z Portugalią). Nazwy irlandzkie, szkockie i angielskie również dokumentują wczesny okres chrystianizacji. Jednakże to kraje śródziemnomorskie okazały się główną kolebką kultu świętych i obszarem, gdzie był on najżywiej rozkrzewiony.

Szczególnie interesujące okazało się rozmieszczenie nazw typu *Sankt Goar* na terenie Niemiec i Austrii. Są one tu stosunkowo rzadkie, ponadto w zasadzie nie przekraczają biegu rzek Renu i Dunaju, tj. wschodniej i północnej granicy Cesarstwa Rzymskiego z czasów Konstantyna Wielkiego (IV w.).

Frekwencja i geografia omawianych nazw pokazuje zróżnicowanie w tym zakresie kontynentu europejskiego.

Kraje, które przyjęły chrześcijaństwo w wieku IX i X, jak wschodnia część Niemiec, Polska, Czechy z Morawami i Słowacja, cechuje stosunkowo niewielka liczba nazw geograficznych wywodzących się z imion świętych, choć każda z parafii kościelnych miała i nadal ma swego świętego patrona. Jakże mogą być tego przyczyny?

Pierwsza łączy się z czasem chrystianizacji. W IX i X wieku istniało tu już rozwinięte osadnictwo, a wsie miały swe tradycyjne nazwy o charakterze topograficznym lub własnościowym. Ludność tych krajów wykazała – jak widać – silne przywiązanie do istniejących nazw zwłaszcza, gdy odnosiły się one do systemu własności ziemi (nazwy dzierżawcze). Ponadto, chrześcijaństwo wprowadzone zostało w tych krajach w sposób odgórny, przez króla i władzę państwową,²¹ przez zakładanie biskupstw, klasztorów, fundowanie kościołów wraz z nadawaniem im własności ziemskich. Poza misją Św. Wojciecha, która pozostawiła ślad w polskim i czeskim nazewnictwie²² kraje te nie były terenem misji.

²¹ Por. Jerzy Kłoczowski, *Kościół katolicki w świecie i w Polsce. Szkice historyczne*, Katowice 1986; tenże, *Zarys dziejów kościoła katolickiego w Polsce*, Kraków 1986.

²² Por. M. Buczyński, *op. cit.*, s. 30 i 76.

Charakterystyczne, że nie ma na Słowacji nazw od imion świętych Cyryla czy Metodego. Kraje te nie miały lub miały bardzo nielicznych własnych świętych i kult ich nie był tak żywy i nie rozwinął się w takim stopniu, jak w krajach śródziemnomorskich. W Polsce w nazwach tego typu występują przede wszystkim imiona znane z Ewangelii: *Jan, Anna, Piotr, Józef, Marcin, Marek, Łazarz*, choć także *Katarzyna, Barbara, Wojciech, Roch, Wit*. Ponadto, co podkreśla M. Buczyński, nazwy typu *Święta Katarzyna* (w mianowniku liczby pojedynczej, bez derywacji) są strukturalnie obce słowiańskiemu nazewnictwu.

Warto także zwrócić uwagę, iż geograficzne typu *Santa Clara* mogą mieć różną motywację. W najwcześniejszym okresie rozwoju chrześcijaństwa były to nazwy a) miejsc męczeństwa lub grobu osoby uznanej za świętą, b) pustelni, gdzie święty żył i zmarł, c) innych miejsc związanych z jego pamięcią, np. miejsc przechowywania relikwii. Imię świętego patronowało też budowiom sakralnym. Z czasem było przenoszone na przykościelne lub przyklasztorne osady.

Natomiast w wieku XV i XVI imionami świętych nazywane są miejsca nowoodkryte lub w inny sposób upamiętnione na nowych kontynentach. Decydująca jest tu data wydarzenia określana imieniem świętego w kalendarzu.

W czasach najnowszych nazwy tego typu bywały też przenoszone przez osadników z ich krajów rodzimych na nowe kontynenty tak, jak została do Ameryki przeniesiona nazwa Warszawa.

Tragovi kulta svetaca u toponimima tipa *Święty Wojciech*

Sažetak

Toponimija potvrđuje činjenice o stanovništvu, vlasništvu, o sustavu organizacije feudalnih kneževina, država i druge kulturne činjenice – među ostalima i činjenice religijske naravi. Kult kršćanskih svetaca odražava se u tzv. “patrocinjima”, tj. u imenovanju crkava ili kapela imenom nekoga sveca. Crkveni patrociniji s vremenom postaju imena sela ili gradova.

Učestalost imenovanja sela u Europi imenom sveca tipa *Święty Wojciech*, *Sv. Martin* i sl., tijesno je povezana s intenzitetom doživljavanja kulta svetaca, osobito misionara i mučenika, a pokazalo se da je imenovanje po svecu povezano i s vremenom evangelizacije. Razumljivo je da je u zemljama gdje se kršćanstvo širilo religijskim misijama usmjerenima na poganske zemlje, došlo do prihvatanja nove religije u prvim stoljećima nakon Kristove smrti zbog neposrednog kontakta s misionarima. Često su ti misionari bili mučenici svoje vjere ili pustinjaši. Ta se činjenica odrazila u živom kultu svetaca, kultu mjesta gdje su živjeli ili umirali i kultu relikvija koje su čuvane u svetišlima.

Usporedba geografije i frekvencije toponima tipa *Święty Wojciech* u nekolicini slavenskih zemalja i nekoliko drugih europskih zemalja upozorava na vrlo zanimljivu diferencijaciju.

U Poljskoj ima samo 36 toponima tipa *Święty Wojciech* i *Święta Barbara*. Karakteristično je da se većina (23) pojavljuje u zapadnom dijelu zemlje, što govori o kulturnom i religijskom utjecaju sa zapada.

U Češkoj i u Moravskoj toponimi kao što su *Svatý Jan* pojavljuju se u 45 imena, dakle ne mnogo češće nego u Poljskoj. Postoje imena rudnika (koje su osnovali došljaci iz Njemačke) tipa *Svatý Jozef*. U Slovačkoj također nema mnogo imena sela koja bi nas zanimala: 22, npr. *Svatý Martin*.

U članku se ne bavim takvim imenima u istočnim i južnoslavenskim zemljama, upućujući zainteresirane na radove drugih autora.²³

U njemačkim pokrajinama koje su u susjedstvu s Poljskom, Češkom i Slovačkom, frekvencija tih toponima vrlo je zanimljiva. Na suvremenoj karti Njemačke u omjeru 1 : 800 000 našla sam 20 imena tipa *Sankt Augustin*, od čega ih je većina (16) južno od Dunava i zapadno od Rajne.²⁴ U Austriji su ta imena popularna duž Dunava (uz rijeku) i južno od njega, dok se ona jako rijetko pojavljuju sjeverno od Dunava. Uočljiva se granica među područjima gdje se imena tipa *Sankt Augustin* pojavljuju često i područja gdje se ona pojavljuju rijetko, poklapa s granicom pokrštavanja prije 600. godine i nakon nje, a poklapa se također i s granicama Rimskog Carstva u doba Konstantina Velikog (usp. karte u prilogu).

U južноеuropskim se zemljama kao što su Španjolska, Portugal, Francuska i Italija kršćanstvo počelo širiti već polovicom I. stoljeća i u II. stoljeću nakon Krista, osobito intenzivno za Konstantina Velikoga koji je vladao od 306. do 337. i podupirao kršćanstvo. Vitalan i intenzivno doživljen kult svetaca, misionara i mučenika postao je pučki kult. Puk je vjerovao u njihovu skrb i zaštitu i u to da će se oni zauzeti za njih kod Gospodina.

Tako se u Španjolskoj kao i u Francuskoj pojavljuju u imenima sela imena lokalnih svetaca, dakle bliskih domaćem puku (u Poljskoj osim svetog Wojciecha to su samo imena iz Evandjelja). Zbog ponavljanja tih imena bila su potrebna dodatna objašnjenja, npr. *San Pedro de Merida*, *Santa Catalina de Armada*, *São Bras de Alportel*, a u Italiji *S. Paolo di Civitate*, *S. Elia Fiumerapido* itd.

U Španjolskoj i Portugalu na aktualnoj karti u omjeru 1 : 750 000 našla sam 430 takvih toponima, osobito čestih pokraj starih središta religijskog kulta, npr.

²³ Usp. Mieczysław Buczyński, *Pamiętkowe nazwy miejscowe w językach słowiańskich*, Lublin 1997; Petar Šimunović, *Toponimija istočnog Jadrana u svjetlu kontaktne toponimije* (u tisku).

²⁴ Usp. Armin von Reitzestein, *Patrociniale Ortsnamen in Bayern*, XX International Congress of Onomastic Sciences, Santiago de Compostela 1999 (Proceedings u tisku).

u Španjolskoj pokraj Burgasa, Benavente i Leona, u Portugalu pokraj Evore i Beja. Prosječno je 14% svih portugalskih toponima motivirano imenima sveta-ca.²⁵ U Francuskoj ih je u nekim područjima čak 40% poput *St. Denis*, *Saint Nazare* (prosječno u cijeloj zemlji 12%), osobito u pojasu između Lyona i Bordeauxa. Na karti Italije u omjeru 1 : 800 000 (tj. kao i na karti Njemačke) našla sam oko 340 imena tipa *San Remo*, *San Marino*. Ti su svetački toponimi osobito brojni u okolici Rima i Napulja. Prema Staszewskom²⁶ takvih je imena u Italiji čak 10%.

Sve nabrojene zemlje na jugu Europe primile su kršćanstvo rano. Kult sveta-ca najprije je bio povezan s progonom kršćana, s mučeništvom njihovih misio-nara i prvih poklonika nove vjere. Sjećanje na njih bilo je živo stoljećima, a nji-hov je kult u tim zemljama dobio iznimnu snagu.

U zemljama koje su kasnije primile protestantizam kult svetaca iz prvih sto-ljeća kršćanstva znatno je oslabio, npr. u Engleskoj se takva imena pojavljuju s učestalošću od tek 1%. Precizan opis vremena nastanka i frekvencije tih imena u zemljama sjeverne Europe zahtijeva daljnja podrobna istraživanja. Posebna istra-živanja zahtijeva razvitak kulta svetaca i njihovo održanje u toponimima u zem-ljama bizantske kulture.²⁷

Pojavu toponima koji potječu od imena svetaca u Europi treba prije svega povezati s razdobljem ranoga kršćanstva. Nije slučajnost da se osnovna granična crta između velike i malene frekvencije tih toponima podudara s granicom do koje je kršćanstvo doprlo 600. godine.²⁸ Lokalni manji ili snažniji intenzitet ovi-san je o zračenju srednjovjekovnih religijskih središta.

U poljskome tekstu ovoga članka govori se i o pojavi prenošenja imena tipa *San Francisko*, *Santa Helena* iz Europe na novo otkrivene kontinente Amerike i Afrike. I na drugim kontinentima pojavljuju se karakteristične razlike u frekven-ciji tih toponima povezane s religijom i zemljom podrijetla onih koji su ih otkrili i kolonizirali.

Ključne riječi: onomastika, hagionimi, imena svetaca, toponimija

Key words: onomastics, hagionyms, names of saints, toponymy

²⁵ Usp. Józef Staszewski, *Słownik geograficzny. Pochodzenie i znaczenie nazw geograficznych*, wyd. 2, Warszawa 1959, s. 289–292.

²⁶ Op. cit.

²⁷ Usp. Mieczysław Buczyński, op. cit.

²⁸ Usp. karte Chrześcijaństwo IV–V wieku te Chrześcijaństwo Europe VI–XIII u: *Nowa Encyklopedia Powszechna PWN*, Warszawa, t. I, s. 747–750.

